

שפת הרחוב של אלוהים

שפת השירה של יהודה עמיחי היא שפה של ענווה. רוביק רוזנטל בוחן כמה ממאפייניה, ותוהו איך ייתכן שעמיחי, שלא ביקש להנהיג שום מהפכה, היה למנהיג שפה

רוביק רוזנטל

באיזו שפה דיבר יהודה עמיחי בשירתו? האם דיבר כמה שאנו קוראים "שפת דיבור"? הטענה הזאת נשמעת לעתים, אך היא אינה עומדת במבחן העיון בטקסט. לא הרבה שורות בשיריו של עמיחי יישמעו סתם כך כדיבור יומיומי. פעמים רבות הוא בוזר בחלופה האופיינית פחות לשפת הדיבור. עמיחי מרבה, למשל, בכינויי קניין חבורים, שאינם מאפיינים שפת דיבור: "בימין משה/ היתה שמאל אהובתי/ בידי הימנית" (בימין משה). הוא גם מרבה לבחור מילים שגלגלן מהמשלב הגבוה: "מָאנו לבטח את אושרנו" (שם). "מיאנו", ולא "סירבו". ובהמשך, "מָנו אותנו" ולא "ספרו".

האם נכונה, אם כן, הטענה שעמיחי משתמש כמה שקראו שנים רבות מאוחר יותר "שפה רזה"? אם שפה רזה היא שפה פשוטה ומדויקת, שפתו של עמיחי רזה. הרי הוא מעיד על עצמו: "אני יושב ליד השולחן וכותב/ עליו דברים מדויקים" (אני יושב ליד השולחן). ואולם, אם שפה רזה היא שפה נעדרת דימויים ולא נשמע ממנה הר תרבותי ולשוני, שפתו של עמיחי אינה רזה כלל ועיקר.

בעז ערפלי, החוקר החשוב של יצירת עמיחי, קובע שעמיחי דיבר "בלשון העולם הזה". ערפלי מגדיר אותה: "לשון אשר ניתן להבין ולמשש על יסוד הנחות מקובלות של תקשורת בחיי היומיום". השפה של העולם הזה, משמע, שאינה שפת השירה, או לפחות, אינה שפת השירה הנהוגה והנחשבת עד עמיחי. ערפלי מונה, בין היתר, עשרות ביטויים המתארים רגש בשירה העברית, שבהם בולט הניסיון לברוח משמו הפשוט של הרגש ולברור מילים אחרות, מפתיעות. אצל עמיחי הרגשות נושאים את שמם הפשוט. שמחה, עצב, אהבה. "מה שעושה אותנו עצובים, נשאר איתנו/ יש לו שמות כמו לרחובות". רק הדברים השמחים/ זורמים הלאה/ בלי שם" (אני יושב ליד החלון). וגם: "עצות האהבה הרעה: בעודף/ האהבה, שנשאר לך מן הקודמת, / עשה לך אישה חדשה, ועם/ מה שנשאר ממנה עשה לך/ אהבה חדשה" (הזמן, שיר 12).

הכתם מן המפה" (הוראות למלצרית). וגם: "לוחש: / קר לך? / לוחשת: / לא לא, ולך? / ... / מה השעה, אהובה? / מה?" (בגינה הציבורית, שיחה אחרונה בלחש). המקום שבו חוברת הענווה שהיא מקומו של עמיחי בעולם לענוותו הלשונית הוא השימוש הרב שהוא עושה בלשון סביל. "נעשיתי" ולא "עשיתי". "דאי, גם אנתנו, כמהו/ נמטרים יחדיו" (ואחר כל אלה - הגשם); "פני מרדחת/ לחצי התורן" (נומי ילדה); "אדם ימיו מירפדפים גם/ ברוח הנושבת שלא תרע לקראו" (הקיץ נגמר). כל אלה מתקבצים בשיר אחד, שבו הכל סביל, פרט למעבר מן החיים אל המוות: "בטרם השער ייסגר/ בטרם כל אמור ייאמר/

עמיחי הוא משורר הפגישות. בכל שיר הוא נפגש עם מישהו. עם אהובה, עם אב, עם עיר. שפתו היא שפת הפגישה. זו אינה לשון מדוברת, זו לשון מדברת

היד. נתנו לי יד, ולא לקחתי אפילו זרת" (המלך שאול ואני א). עמיחי נטה חיבה מיוחדת לצירופי לשון המקובלים בתחומים ששפתם רחוקה משפת השירה. החוק הפיזיקלי או המתמטי. המונח המשפטי. שפת המסמך. שפת הפקידים. זהו מהלך סיבובי. עמיחי פורש מן הציבורי הלאומי, החובק כל, הנשגב, אל האינטימי, אל הבית והמיטה ופנית המתבודדים. משם הוא שב באמצעות הצירוף אל המקום הציבורי, אבל הפעם זהו הציבורי הלא נשגב, המריף ריח זיעה ומוקעת דאגות הקיום, מחנק של משרדים, ריח עובש של מסמכים ישנים. "תליתי את עצמי, / מחקתי את הלא מתאים" (בגינה הציבורית, מת תלוי); "לרגל הכאב/ סגורים הפנים היום. / ויהיו כך/ עד להודעה חדשה" (סדר); "קפה תה וסחלב חם, / הדמעות חינם. השירות עצמי" (פטיסרי ג'וזף).

עמיחי, המוותר על כל כך הרבה מילים מן המילון, ממעט מאוד בחידוש מילים או בנטיית דקדוקיות בלתי צפויות. כשהוא מתפתה לחידוש אנו מרימים גבה, הוה עמיחי? "חמסינאית שלי, שרובה, שרברובת" (אהבנו כאן יא); "שערך לומר ליליתית מתוך ספר לימוד קרוע של רוח" (אלה שפוצצו בתים ד); "מצאו כאן, לא הרחק מיומיומם" (למעלה על העץ איצטרובולים).

עמיחי שאנו מכירים שב אלינו כאשר המילה שחידש מתכתבת עם מילה נוסגה: "סליחה, איפה כאן המשפחה הציבורית?" (שער שכסם). המשכחה הציבורית היא המקום שבו משתין הציבור השוכח על גיבוריו מאתמול.

ולא דיברנו כאן בעניין שדנו ודשו בו רבות, והוא הדימוי נוסח עמיחי, הדימוי המפתיע בפשטותו, המסעיר ביומיומיותו. גם הוא מצוי במקומות שבהם בא עמיחי להיפגש. ברחוב, בבית, במטבח. בדימויי הלחם, למשל, מתלכדים השפה המדוברת והדימוי הקרוב לכל אדם בכל מקום: "זכר אבי עטוף בנייר לבן/ כפרוסות ליום העבודה" (אבי); "אבל חיינו מתקשים. חיינו/ כפני הלחם שאתמול נפרס - / אתמול טרי, היום יבש וגס" (אהבנו כאן יב); "הגעגועים סגורים בי ככועות אוויר/ בכיכר הלחם" (אמי אפתה לי את כל העולם).

עמיחי בוחר להשתמש בחרט מילים שבהן אנו משתמשים כשאנו נותנים שם לדבר. את המילים האלה אין המשורר צריך לחפש במילוני המילים האוברות, או לחצוב במכרות לשון רחוקים. המילים מחכות לעמיחי במקום שעליו הוא כותב. הרי הוא מעיד על עצמו: "אני, שמשמש רק בחלק קטן מן המילים שבמילון" (אל מלא רחמים).

עמיחי אינו רוצה להשתמש ברוב המילים שמציע לו המילון, שהרי המילים אינן העיקר. השיר עשוי ממילים, אבל הוא אמור לפרוץ את גבול המילים, הוא התרחשות, והתרחשות אצל עמיחי היא הפגישה. עמיחי הוא משורר הפגישות. בכל שיר נפגש עמיחי עם משהו. עם אהובה, עם אב, עם עיר. לאורך דרכו השירית הוא נפגש עם הקורא ומשוחח איתו. שפתו של עמיחי היא שפת הפגישה. זו אינה לשון מדוברת, כי אין מדברים בהכרח או תמיד בלשונו של עמיחי. זו לשון מדברת. הבחירות הלשוניות של עמיחי מפרקות מחסומי שפה ומסירות מסווים ומסכות, שדם אויביה של הפגישה. על כן, כאשר הוא מדבר אל אהובתו ואל אביו ואל עירו ואל קוראיו, הוא בוחר במילים המדויקות והפשוטות: לא נמוכות בהכרח, לא גבוהות בהכרח, אלא מילים שאינן צריכות ביאור נוסף, שאינן מסתירות אלא מגלות.

שפת הפגישה היא שפת הענווה. הענווה אינה רק לשונו של עמיחי, אלא דרכו בעולם. הוא אינו בא להנהיג. הוא אינו בא להציג את חמדותיו ברבים. הוא אינו רוצה להרוס עולם ישן ולבנות עולם חדש, או לעצב את פני האומה. הוא עובר בעולם בשקט, מכסה את המתים, מסדר את הכרית לאהובתו, ומטפל בגן, כנאמר בשיר המצוטט כה הרבה: "לא כברוש, / ... / אלא כדשא. / ... / להיות מוסתר כהרבה ילדים במשחק / ואחד מחפש // ולא כגבר היחיד, / ... / שמצאוהו רבים / שעשו אותו למלך, / אלא כגשם, כהרבה מקומות, / ... / להיות שתוי פיות רבים" (לא כברוש).

עמיחי הולך אל שורשי העשב, ובשורשי העשב מצפה לו שפתו. זה המקום שבו קוראים לדברים בשמם, זה המקום שבו מספרים לילד סיפור, או כותבים ידיעה בעיתון. לא כברוש, ולא כמלך. לא המשורר שסוגרים לו, לא המשורר שהולכים אחרי לשונו, לא המשורר המלהטט ככיכר העיר, או המשורר שיראים מפניו, או המשורר שלוחמים בו והוא מחזיר מלחמה. לא המשורר הלאומי. לא הפוליטיקאי של הלשון ולא האדריכל של הלשון. עמיחי הוא המשורר שבא להיפגש, כדברי השיר, "בדפיקות, בהרבה אשנבים, בכניסות צרדיות". עמיחי דופק בדלת, דפיקה מהוססת משהו. הוא מבקש לדבר, ולהאזין.

שפת הפגישה זוכה לשעת החסר שלה בשירי הפגישה, שבהם החומר הלשוני הוא שפת דיבור יומיומית. "סליחה, זה נפל לך? זה שלך? / האבן? לא זאת, זאת נפלה / לפני 900 שנה" (שער שכם). וגם: "אל תורידי את הכוסות והצלחות / מן השולחן. אל תמחקי את

ציוה: יעל רשף

בטרם אהיה אחר. / ... / בטרם ייסתמו כל נקבי החלילים / בטרם יוסברו כל הכללים / בטרם ישברו את הכלים / בטרם החוק ייכנס לתוקפו / בטרם נלך מפה" (בטרם).

עמיחי אינו מרבה להשתמש במטבעות לשון. הוא מנמק: "צורת הסמיכות משחיתה הכול. // אתה אומר 'מלחמת עולם', אתה אומר 'אהבת קיץ', אתה אומר 'עוגת חתונה', ומלחמה ועולם וקיץ ואהבה ועוגה / נמסים יחדיו בפי המדבר" (דיוק ודקדוק). כאשר עמיחי מביא מטבע לשון הוא מבקש לפרק אותו, לגלות מאין נולד לפני שהלך ונשחק. "ליד מיטתי משק כנפי עיתון" (שישה שירים לתמר א). באין מלאכים, העיתון הוא מלאך ושרף, ושפתו שפת אלוהים. "נתנו דעתך,

אין להעלות על הדעת שירה עברית שכולה עמיחי, אבל גם אין להעלות על הדעת שירה עברית ללא עמיחי וללא אלה שהלכו בעקבותיו, איש איש בדרכו

דעתך רצה עמי בכל הדרך, / ועכשיו היא עייפה ואין בה עוד ערך" (היא תהילתך). הביטוי התלמודי "נחה דעתו" שב מתנועת המחשבה אל תנועת הגוף שממנה נולד. "זגיבור כובש את יצרו, / ויצרו מת תחתיו" (היסטוריה). הסמכות של פרקי אבות מתפרקת עם פירוק הניב. גם אל מטבעות הדיבור של העברית החדשה פונה עמיחי בכלי הפירוק שלו, מסתער על חומות הבנאליות ומנסה לבלום את השחיקה האורבת להם. "חיך ומותך, אבי, / מונחים לי על כתפיים" (חיך ומותך, אבי); "דק אורך הדרך מהרהר: / איך הזמן עובר" (פתח הדרך נחה); "נתנו לו אצבע, ולקח את כל

השאלה העולה מכל זה מציגה מעין פרדוקס. אם לא רצה עמיחי להיות מנהיג שפה, איך הפך למנהיג שפה, ואפילו ל"פוליטיקאי של הלשון", כהגדרה מאוחרת יותר של אבידן? מה מקור השפעתו? בעיני התשובה ברורה. מה שהפך את עמיחי למוביל שפה הוא הציפייה של קוראי השירה ודוברי השפה, ובכלל – של העולם החי והמתחבט של העברית הישראלית – לשירה מן המין שהביא עמיחי, ולשפת שירה מן המין הזה.

אין להעלות על הדעת שירה עברית שכולה עמיחי, אבל גם אין להעלות על הדעת שירה עברית ללא עמיחי וללא אלה שהלכו בעקבותיו, איש איש בדרכו, וללא מה שהטמיע גם באלה שלא הלכו בעקבותיו. השירה, כמו התרבות בכלל, צריכה ריבוי, ודיאלוג בתוך הריבוי. הצורך בריבוי ובריאלוג בתוך הריבוי חל גם על השפה. שפת הדיבור והסלנג, שפת העיתון, שפת המסמכים, שפת המדע וההגות ושפת השירה והפרוזה אינן זקוקות להיררכיה ביניהן, להתנכרות ולהתנשאות של אלה או לרגשי נחיתות של אלה, אלא לדיאלוג ולהפריה הדדית.

שפה ספרותית או גבוהה שאיבדה את יכולתה להקשיב לשפה החיה, לשפת הרחוב, מאבדת את כוח חיותה ומתייבשת מבפנים. שפת דיבור המתנתקת מן הספרות ומן השירה ומאוצרות הלשון מאבדת את חיוניותה ומתייבשת מבפנים. כשהן מקשיבות זו לזו ומשוחחות זו עם זו, הן ממשיכות לחיות.

הדיאלוג מן הדין שיתרחש בכל החזיתות. בין מורים לתלמידים, בין תקשורת ההמונים להמוניה, וגם בפרוזה ובשירה. ובאשר הוא לא התרחש בשירה העברית דור אחר דור, החלה השירה לאבד את קהלה, ובטווח ארוך יותר היה הדבר אמור להמיט עליה כליה או התנוונות. עמיחי, בלשונו המדויקת, הממשית והצנועה, בדימויים שלו הבאים ממקום שבו חיים בני אדם, ביכולת שלו לשוב ולהיפגש שוב ושוב, הזרים בבת אחת לשירה ולזירת הלשון ולזירת התרבות את האפשרות של הדיאלוג הלשוני בין ההופעות והגילויים והאפשרויות והמשלבים של הלשון.

עמיחי כותב: "פעם היתה כאן העברית / שפת הרחוב של אלוהים, / עכשיו אני אומר בה / דברי תשוקה קדושים" (תיירת). מיהו אלוהים של עמיחי? עניין זה חורג מתחום הדין הלשוני. מהי שפת הרחוב של אלוהים? זוהי שפת בני האדם, ההופכת לשפת השירה. זוהי שפתו של עמיחי.

על פי הרצאה שניתנה בכינוס יהודה עמיחי, משכנות שאננים, ירושלים, 9.4.07